

**«ТАРИХИ САНАНЫ ЖАҢҒЫРТУ
АЯСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ
ГУМАНИТАРЛЫҚ БІЛІМ МЕН
ҒЫЛЫМНЫҢ ЖАҢА
КӨКЖИЕКТЕРІ»**

**Халықаралық ғылыми-практикалық конференция
материалдар жинағы**

**«НОВЫЕ ГОРИЗОНТЫ
СОВРЕМЕННОГО ГУМАНИТАРНОГО
ЗНАНИЯ И НАУКИ В СВЕТЕ
МОДЕРНИЗАЦИИ ИСТОРИЧЕСКОГО
СОЗНАНИЯ»**

**Сборник материалов
международной научно-практической конференции**

Алматы, 2018

Кокушева С.К., Айтасова К.А. Роль программы «Рухани жаңғыру» в развитии системы среднего образования.....	177
Капышев А.Б. Образ жизни и здоровье: взгляд философа.....	182
Качеев Д.А. Экзистенциальная феноменология: переоткрывая человека.....	189
Кульжанова Ж.Т. Техносфера и человек.....	196
Колдыбаев С.А. К вопросу о структуре общественного сознания.....	203
Курмангалиева Г.К. Казахстанское фарабиеведение – интеллектуальный феномен культурной памяти и национального кода.....	209
Құсайынов Д.Ө., Мадалиева Ж.Қ. Кенестік кеңістікте қазақ философиясының туын көтерген дара ойшыл.....	218
Молтобарова К.И. Модернизация сознания личности как путь к сохранению культурной идентичности.....	223
Нұрмұратов С.Е. Тарихи сананың даналық қайнар көздері.....	231
Ныгметова А.Т., Көшербаева Ә.Б. Рухани жаңғыру – қоғам мен ұлттың болашағы мен тірегі.....	239
Нұрышева Г.Ж. Тәуелсіздік философиясы: мазмұны және бағыттары.....	244
Нүсіпова Г.И. Еркіндік-қоғамдық сананы жаңғыртудың факторы.....	252
Омарова Г.С. Анахарсистың қазақ рухани дүниесінде алар орны.....	260
Ошақбаева Ж.Б., Қоңырбаева К.М. Институттың 60 жылдық шығармашылық жолы.....	269
Рушанова Н.Б. Әл-Фараби еңбектеріндегі рухани-адамгершілік мәселелері.....	278
Рякова Е.Г., Савчук Е.В. Глобальные процессы современности сквозь призму историко-философского осмысления логики социального процесса.....	284

ӘЛ-ФАРАБИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ РУХАНИ- АДАМГЕРШІЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Рушанова Неля Берікқызы

*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
философия және саясаттану факультетінің докторанты*

Abstract. This article is devoted to spiritual and moral issues in the works of Al-Farabi. Man is the master of his life. Farabi believes that a person can be happy if he has a calm character, good behavior and when he is rich in moral, humane, philanthropic and reasonable qualities. Happiness is a comprehensive study of the ethical concept of satisfying a person with the pleasure and interests of life.

Адамгершілік тәрбиесінің теориялық мәселелері көптеген ғұлама ғалымдардың, ойшылардың еңбектерінде кеңінен қолданыс тапқан. Әл-Фараби: «Адам өз өмірінің қожасы, сондықтан өз бағытын өзі жасауы керек. Ол не нәрсеге де ұқыптылықпен қарап, жиған-тергенін орынсыз шашпай, кез келген адамға сырын ашпай, өзінің мақсат мүдделері жөнінде достарымен ғана бөлісіп отыруы керек. Осылайша өмір сүрген адамның ғана ар-ожданы таза болады», - деген. Фарабидің ілімі бойынша адамның рухани бетпердесі, мінезі мен жүріс-тұрысы қоғамдық орта, тәрбие әсері, адамның еркі, ауру сияқты көптеген объективтік және субъективтік себептердің әсерімен қалыптасады, өзгереді. Фарабидің пікірінше, тәрбиеге көнбейтін, жөндеуге, түзетуге болмайтын адам болмайды. Тек ретін тауып үйретуден, баулудан жалықпау керек. «Жаман қылық – ол жан ауруы. Бұл ауруды кетіру үшін тән ауруын емдеуші дәрігерге ұқсауымыз керек» - дейді ғұлама.

Адам - ең әуелі адамгершілігімен, парасатының биіктігімен көрікті. Адамгершілік тәрбиесі жастардың қоғамға, отбасына, еліне, білімге, Отанға, жер бетіндегі бейбітшілікке қатынасын қалыптастырады. Осы заманғы адамгершілік тәрбиесі жекелеген бағыттарға емес, адамгершілік құндылықтарға негізделеді. Мәдениеті жоғары адам айналасындағылармен қарапайым қарым-қатынаста болады. Адамгершілік тәрбиесі оқушыларды адамгершілік ұғымы, принциптері, мінез-құлық нормалары жайындағы біліммен кемелдендіреді. Жастар оларды оқып үйренумен шектелмей, оқу, тәрбие, еңбек процесінде іске асырғанда адамгершілік олардың сеніміне айналады. Адамгершілік қатынастар моральдық нормалармен өлшенеді. Моральдың негізгі міндеті - адамның мінез-құлқын тәрбиелеу, осы арқылы олардың бойында әдеп сақтау қатынастарын қалыптастыру, адам мен қоғам арасындағы қатынасты реттеу. Адамгершілік тәрбиесі жастардың моральдық сенімдерін, жағымды мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін қалыптастырады. Адамгершілігі жоғары адам – ол бақытты адам. Әл-Фараби этикасының ең жоғарғы категориясы - бақыт. Өйткені, басқа өзге үшін емес, тек өзі үшін қажет болатын игілік және ең жоғарғы игілік осы бақыттың бойына шоғырланған. Бақыт - адамның өмір қызығы мен қуанышына, рашатына қанағаттану дәрежесін танытатын этикалық ұғым.

Бақыттың негізінде адамның өмірі мағыналы және нәтижелі болған кездегі өз болмысына деген ризашылық сезімінің қалыптасуы жатыр. Арман сияқты Бақыт та мұраттың тылсымдық-эмоциялық көрінісі болып табылады. Мұрат тұлғаның болашаққа деген сенімін білдірсе, Бақыт оның іске асу деңгейін көрсетеді. Әдептану саласында Бақыт мәселесімен шұғылданатын ілімді грек тілінен аударғанда «Бақыт туралы ілім», яғни фелицитология деп атайды.

Бақыт – көп мағыналы ұғым. Оның басты түсініктері:

- бақ-дәулет, «қолға қонған құс», ырыздық;
- қуаныш, ләззат, рахат;
- жақсылыққа, ізгілікке жету, даналық;
- өмірден өз орнын табу, толыққанды тұлғаға айналу.

«Құс ұшуға жаралған, адам бақытты болуға жаралған» дейді халық мақалы. Бақытты өмір сүру - қуанышты болу, дәулетке кенелу, рахатқа бөлену. Адамға қуаныш әкелетін оқиғалар - табысқа қол жеткізу, іс-әрекеттің марапатталуы, алға қойған мақсаттың орындалуы, бала-шағаның қызығы. Қуаныш сезімі адамға күш беріп, кісінің жігеріне жігер қосады. Алайда қуаныш пен Бақыттың арасында айырмашылық та бар. Қуаныш өткінші, жеке бір сәтке байланысты болса, Бақыт - адамның бүкіл өмірінің арқауы. Өмірде адамгершілікке жат, әдептілікке сымайтын жалған қуаныштардың да кездесуі мүмкін. Қазіргі жағдайда Бақытты өмір сүру мәселесі өркениеттілік құндылықтарымен (нарық, демократия, адам құқықтарын қастерлеу, т.б.) тікелей байланысты [1].

«Бақытқа жол сілтеу» шығармасында әл-Фараби бақытты адам қол жеткізе алатын ең жоғары игілік деп атайды. Адам ізгі қасиеттер арқылы ғана бақытқа жете алады. Бұл әл-Фараби этикасының негізгі қағидасы. Бақыт дегеніміз не және оған бұл дүниеде қалай жетуге болады? Әл-Фараби бақытқа апаратын жолды, жоғарыда айтылғандай, ізгілікпен байланыстырады. Оның пікірінше, ізгілік – адамның ең жақсы адамшылық қасиеті. «Ізгілік» сөзінің түбірі - «ізгі». Күнделікті өмірде адамға ізгі мен зұлымдықтың арасында таңдау жасайды. Адам ізгіні таңдағанда ғана оның ісі адамшылыққа жатады. Сонымен қатар адам ізгі істерді анда-санда, кездейсоқ емес, өз еркімен және үнемі жасауы тиіс. Басқаша болғанда ізгі өзінің қарама-қарсысына – зұлымдыққа

айналады. Ізгілікті әл-Фараби этикалық және дианоэтикалық немесе интеллектуалдық деп бөледі, этикалық ізгіліктерге ол бірқалыптылық, ержүректік, кеңпейілділік және әділеттілікті, ал интеллектуалдылыққа даналықты, зейінділікті, тапқырлықты жатқызады. [2].

Ұлы ойшыл: «Қайырымды адам өзінің өлімін зорлап жеделдетуге тиісті емес, өйткені өмірге деген сүйіспеншіліктің өзі ізгіліктің сарқылмас көзі болып табылады» деген болатын. Дәл осы жер бетіндегі, ізгілікті барынша жоғары бағалай отырып, «мәселенің мәні» деген еңбегінде ол туатынның және өлетіннің бәрі мәңгі өлмейтін нәрсе емес деген тұжырымға келеді. Әбден жетілген адамдардың ғана жандары мәңгі өлмейді, ал зұлым адамдардың жаны мәлімсіздік құруға жазылған деген қағидасы біраз әлсіздеу болып табылады. Жеке бастың тұрғысынан карағанда, бақыт дегеніміз, әл-Фарабидің пікірінше, адамның адамгершілігіне негізделеді. Ол ұғымға, философиялық зеректік пен терең ақылдылықтың үстіне, жақсы мінез-құлық та кіреді. [3]. Адамгершілік - адам бойындағы гуманистік құндылық, әдеп ұғымы. «Кісілік», ізгілік», «иман-дылық» тәрізді ұғымдармен мәндес. Адамгершілік - адамшылық, каталдықпен салыстырғанда жақсылық тілеу қарым-қатынастары. Халықтық дүниетанымда мінез-құлықтың әр түрлі жағымды жақтары осы ұғымнан таратылады. Мінез-құлық пен іс-әрекеттерде көзге түсетін төмендегідей адамгершілік белгілерін атап өтуге болады:

- адамды қастерлеу;
- сыйлау;
- сену;
- ар-ұятты сақтау;
- имандылық;
- рахымдылық;
- ізеттілік;
- кішіпейілділік;
- әділдік;
- қанағатшылдық т.б.

Адамгершілік принциптері әлеуметтік-мәдени дамудың жемісі. Адам тумысында жақсылыққа да, зұлымдыққа да үйір емес. Адамгершілік белгілерінің қалыптасуына ерекше әсер еткен мынадай факторлар бар: қандастарын өлтіруге тыйым салу,

әлсіздерге қамқорлық ету, еңбектің қоғамдық жолмен бөлінуі және адамдар арасындағы ынтымақтастықтың қалыптасуы.

Адамгершілік құндылықтардың қалыптасуы үшін жүйелік (қоғамдық, мемлекеттік) және тұлғалық мүшелердің ара салмағын дұрыс айқындаудың маңызы зор. Жеке адамды әлеуметтік қатынастардың жемісі деп қарастыру адамды бағаламауға әкеп соғады. Тоталитарлық қоғамдағы «Ортақ мүдде жеке адам мүддесінен жоғары» деген ұран адамгершілік қағидаттарына нұқсан келтіреді.

Адамгершілік мәселесі - адамзат мәдениетінің, руханиятының қалыптасуымен етене байланысты дүниелер. Адамгершілік құлық адамның езінің әлеуметтік қалыптасу тарихымен, мәдениетінің бой кетеру үдерісімен бірге пайда болған.

Қорытындылай келе айтатынымыз, адамдарды тәрбиелеу жүйесінде Фараби шынайы бақытқа жетуге мінез-құлықтың кепіл болатынын алға тартады. Фараби мінез-құлық тәрбиесінің құрал, әдістерін белгілеуде Аристотельдің адамдағы барлық мінез-құлық қасиеттерді туа біткен емес, жатығу, әдеттену, машықтану нәтижесі деген қағиданы басшылыққа алып, ары қарай дамытып әкетеді. Аристотельдің пікірінше, ең басты мәселе, ең биік игілік, қасиетті құндылық – ізгілік пен қайырымдылық. Бұлар – адамгершіліктің өзегі мен өзі. Өзінің ғана қамын жеу өзімшіл, қайырымсыз адамдар мен жан-жануар, жәндік, құс атаулыларға тән болса, өзгеге жақсылық, қайырым жасай білу – адамдықтың белгісі. Демек адам болу қайырымды болу арқылы келеді екен. Осы орайда Аристотельдің пікірі талассыз ақиқат, ең басты мәселе, ең биік игілік, қасиетті құндылық – қайырымдылық. Ал қайырымдылық пен адамгершілік егіз, бірінсіз бірінің бар болуы, болмысқа айналуы мүмкін емес. Әр нәрсе де өзінің мәнімен, өзіндік қасиетімен қадірлі, құнды әрі бар бола алады. Яғни адам өзінің мәні, қасиеті – адамгершілігімен, қайырымдылығымен қадірлі әрі абзал болмақ.

Адамзат баласы шыр етіп дүние есігін ашқаннан әуелі ауаны, одан қоректі, кейін киімді, есі кіре келе ақыл-ой, білімді, дүние, мансапты, тағы басқа өзі қажет етіп тұтынатын әр түрлі игіліктерді іздеумен болады. Адам өмірі әр түрлі арнайы тандап алынған игіліктерсіз жалғаса алмайды. Өйткені, адам баласы материалдық, рухани игіліктерсіз өмір сүре алмайды. Аристотель адамзат

баласының қажет етіп тұтынатын көптеген игіліктерін жинақтап үш-ақ топқа бөледі. Сөйтіп Аристотель игіліктерді жанға қатысты, тәнге қатысты және сыртқы игіліктер деп үш топқа бөледі. Жанға қатысты игіліктерге Аристотель ақыл мен қайырымдылықты жатқызады да, тамақ, киім, байлық, мансап, атақ-даңқ т.б. секілді өзге екі топқа кіретін игіліктерді ақылдылық пен қайырымдылыққа жеткізер баспалдақ, көмекші санайды әрі жанға қатысты ақыл мен қайырымдылықты барша игіліктердің ішіндегі ең абзалы, ең биігі, ең қадірлісі деп біледі. Ал ақыл мен қайырымдылықтың адамдық болмыс пен адамгершілікті жасайтыны белгілі. Адамның ділін, болмысын құрайтын ақыл мен қайырымдылықтан өзгелердің бәрі де қосымша, жанама түрде қажет болғанымен, адамның болмысы мен қасиетін танытатын адамгершілігін қалыптастыра алмайды. Фараби Аристотельдің пікірін басшылыққа ала отырып, адамда жақсы әдет-мінез қалыптастыруда ерік қайратына көп мән береді деген тоқтамға келеді. Өйткені сезім мен рухани нәпсі мен парасат мұқтаждықтары бір-біріне қарама-қарсы келгенде санамен шешу ерікке, өзін-өзі билеуге тіреледі. Мұндай жақсы ниет, оң істер бара-бара адамның дағдысына, жақсы қасиеттеріне айналып, ол тәрбиелі жақсы мінез-құлықты болып өседі. Бұл айтылғандар Фарабидің «Бақытқа жол сілтеуінде» былай көрсетіледі: «Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші – бұлар адамшылық қасиеттер болып табылады. Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз дағдымыздан абзалдық пен кемелділікті табамыз. Осы екеуінің арқасында ізгі игілікті және қайырымды адам қатарына қосыламыз. Біздің өміріміз қайырымды, мінез-құлқымыз мақтаулы болады» [4].

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жыл сайынғы жолдауында, мемлекеттің білімді, адамгершілікті, тапқыр, кез-келген жағдайда дербес шешім жасай алатын, ынтымақтасуға және өзара іс-қимылға қабілетті, ел тағдыры үшін жауапкершілік сезіміне ие адам тәрбиелеу мәселесі жөніндегі әлеуметтік сұранысы кез-келген көзі қарақты, көкірегі ояу адамға мәлім. Сондай-ақ, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер бүгінгі мектеп оқушылары, мұғалім оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сол деңгейде болады, яғни тәрбиенің түпкі мақсаты - қоғамның нарықтық қарым- қатынасқа

*Тарихи сананы жаңғырту аясындағы қазіргі заманғы
гуманитарлық білім мен ғылымның жаңа көкжиектері*

көшу кезінде саяси-экономикалық және рухани дағдарыстарында жеңіп шыға алатын, ізгілігімен ХХІ ғасырды дамытушы, іскер, өмірге икемделген жан-жақты мәдениетті дара тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру» деп айтқан болатын. Ұлы ойшылдың ұстанымдары әлі күнге дейін өзінің құндылығын жоғалтқан емес. Керісінше, заман көшіне қарай өзгертіліп, түрленіп, тәуелсіз Қазақстанның даму жолында өзінің пайдасын тигізуде.